

حاشیه نشینی و تأثیر آن بر افزایش آسیبهای اجتماعی مطالعه موردی روستاهای حاشیه شهرستان بیرجند

صدیقه قیصاری*، سید محمد کاظم علوی

*- کارشناس دفتر امور روستایی و شوراهای استانداری خراسان جنوبی

Ghisari_57@yahoo.com

۲- مدیرکل دفتر امور روستایی و شوراهای استانداری خراسان جنوبی

چکیده

حاشیه نشینی پدیده ای است که به دنبال تحولات ساختاری و بروز مسائل و مشکلات اقتصادی و اجتماعی مانند جریان سریع شهر نشینی و مهاجرت‌های روستایی لجام گسیخته در بیشتر کشورهای در حال توسعه پدیدار گردیده است. ایجاد و گسترش سکونتگاههای غیر رسمی و حاشیه ای در اطراف شهرها از جمله عواملی است که شهرنشینی ناپایدار و غیر سالم را زمینه سازی می کند. این روند نیز پیامدهایی چون آسیبهای اجتماعی و اقتصادی، فرهنگی، زیست محیطی و بهداشتی، سیاسی و امنیتی را در شهرها به وجود می آورد. بررسی و مطالعه این آسیب ها و چگونگی مقابله با آنها، یکی از رسالت های اساسی محققین و پژوهشگران به حساب می آید. به این منظور، بررسی حاضر با روش توصیفی و تحلیلی به شیوه کیفی و پیمایشی در نظر دارد تأثیر حاشیه نشینی را در افزایش میزان آسیبهای اجتماعی مورد بحث و بررسی قرار دهد. به این منظور ۶ روستای حاشیه شهر بیرجند (دهلکوه، دستگرد، حاجی آباد، امیر آباد، علی آباد و چپکند) به عنوان نمونه مورد بررسی انتخاب و تحولات مربوط به آسیبهای اجتماعی در آن مورد بررسی قرار گرفته است. یافته های تحقیق نشان می دهد که بین حاشیه نشینی به عنوان یک متغیر مستقل و عواملی مثل اعتیاد و فروش مواد مخدر، سرقت، بزهکاری، ولگردی، بیکاری، فقر و... به عنوان متغیرهای وابسته رابطه معناداری وجود دارد.

واژه های کلیدی: حاشیه نشینی، آسیبهای اجتماعی، سکونتگاههای غیر رسمی، بزهکاری، بیکاری

مقدمه:

می توان آغاز حاشیه نشینی گسترده در ایران را از دهه های نخستین قرن حاضر به خصوص از دهه ۱۳۴۰ به بعد دانست؛ زمانی که گسترش تأسیسات شهری و شبکه های ارتباطی و نیز افزایش حاصل از درآمد نفت موجبات رونق شهرها و ایجاد جاذبه های شهری را فراهم نمود و همزمان اصلاحات ارضی و مکانیزاسیون کشاورزی و عدم توجه به دگرگونیهای اساسی در روستاها و نیز بخش کشاورزی، دافعه های روستایی را تشدید نموده است. (احمدیان، ۱۳۷۱: ۸۲۳).

استان خراسان جنوبی و شهرستان بیرجند هم از این قاعده مستثنی نبوده است. در این استان نیز پدیده مهاجرت و حاشیه نشینی به دهه ۱۳۳۰ بر می گردد. اما این تحولات تا سال ۱۳۵۵ روند بطئی و کندی را طی

*- کارشناس دفتر امور روستایی و شوراهای استانداری خراسان جنوبی، شماره تماس ۰۹۱۵۱۶۴۴۱۴۳ Ghisari_57@yahoo.com

*- مدیرکل دفتر امور روستایی و شوراهای استانداری خراسان جنوبی

همایش ملی خراسان جنوبی، نظم و امنیت

اردیبهشت ۱۳۹۲ - دانشگاه بیرجند

National Congress on South Khorasan, Discipline and Security (SKDS-2013)

می کرد. در فاصله سالهای ۱۳۵۵ تا ۱۳۶۵ بر دامنه این تحولات افزوده شد و از سال ۱۳۷۸ به دلیل پدیده خشکسالی شدت بیشتری پیدا کرده است. به طوری که در این مدت و صرفاً در استان خراسان جنوبی، قریب به ۳۰۰ آبادی به کلی خالی از سکنه شدند (صابری فر ۱۳۸۷: ۲). بر این اساس، ۱۴۰۰ خانوار آبادی و روستای خود را ترک و به شهرهای پیرامونی مهاجرت نمودند. (حسینیون، ۱۳۶۵: ۴۳-۱۴۲)

یکی از پیامدهای روند توسعه و تحولات اقتصادی، تحرک مکانی جمعیت در قالب مهاجرت‌های روستایی-شهری است. علت اصلی این گونه مهاجرت‌ها نیز سرریز مازاد نیروی کار مناطق روستایی است که با کاهش سطح زندگی و رفاه این گروه در زادگاه خود انگیزه ای قوی برای مهاجرت پدید می آورد. (جوهری پور، ۱۳۸۲: ۱۰۲).

مهاجرت‌های گسترده به دلایل مختلف و از جمله عدم برنامه ریزی صحیح و مناسب باعث شد که مهاجرین وارده به شهر هیچگاه نتوانند جذب نظام اقتصادی و اجتماعی شوند و بدین ترتیب مسئله حاشیه نشینی به عنوان یک معضل اقتصادی، اجتماعی و حتی فرهنگی خود را بر نظام شهرنشینی ایران همچون اکثر نقاط جهان تحمیل نماید. حضور خیل عظیم جمعیت‌های روستایی در شهر و در نتیجه آن و به خصوص کمبود مسکن و نارسایی‌های آن همراه با رشد بیکاری و عدم اشتغال مناسب زمینه جرم زایی و آسیب‌های اجتماعی را فراهم ساخته است. (ربانی، ۱۳۸۳: ۱۲۰).

مطالعه پدیده حاشیه نشینی در شهر، از جمله موضوعاتی است که سالهاست مورد توجه اندیشمندان و برنامه ریزان قرار دارد. اما نکته مهمی که از دید این گروه پنهان مانده است، رواج و توسعه این معضل به روستاها و مناطق غیر شهری به خصوص روستاهای حاشیه شهر می باشد. این پدیده به طور خاص، در برخی نقاط کشور که رشد شدید و غیر قابل توجهی را شاهد بوده اند، اساسی تر به نظر می رسد و به همین دلیل مطالعه حاضر در نظر دارد آن را در روستاهایی که پدیده حاشیه نشینی ابعاد و زوایای اساسی تری پیدا نموده است بررسی نماید.

مبانی نظری:

در بررسی پدیده حاشیه‌نشینی در شهرهای ایران، زمینه‌ها و عوامل متعددی مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد. به عنوان مثال، برخی پدیده حاشیه‌نشینی را به نوع کاربری اراضی شهری مرتبط ساخته و بروز این پدیده را عمدتاً به این مسئله نسبت می‌دهند. در این نظریه شکل و نظام فضایی خاصی که شهر به خود می‌گیرد، نتیجه رقابت گروه‌های مختلف شهری در جهت احراز موقعیت‌های مکانی خاص در شهر، به شکل رقابتی است. یکی دیگر از نظریه‌هایی که در ارتباط با علت‌یابی پدیده حاشیه‌نشینی در شهرها مورد توجه قرار می‌گیرد، نظریه مرکز-پیرامون می‌باشد. این دیدگاه فرایند شکل‌گیری مناطق حاشیه‌ای را در نتیجه بهره‌کشی ناعادلانه هسته شهری نشان می‌دهد. به همین نحو هر گروه و اندیشمندی در ارتباط با پدیده حاشیه‌نشینی دیدگاه و نظریه خاصی را مطرح نموده است. به طور خلاصه عمده‌ترین دیدگاه‌هایی که در ارتباط با تبیین مسئله حاشیه-نشینی مطرح شده است را می‌توان به شکل جدول شماره ۱، خلاصه نمود (به نقل از صابری فر، ۱۳۹۱).

جدول شماره ۱، دیدگاه‌های مطرح در ارتباط با مسئله حاشیه نشینی بر اساس نگرش، دوره زمانی و نحوه برخورد با این پدیده.

دیدگاه	نگرش	دوره	نحوه برخورد
لیبرالیسم	مسئله ای گذرا	تا دهه ۱۹۶۰	نادیده گرفتن
محافظه کار	غده ای چرکین	۱۹۶۰ تا ۱۹۷۰	تخلیه و تخریب

همایش ملی خراسان جنوبی، نظم و امنیت

از دیهشت ۱۳۹۲ - دانشگاه بیرجند

National Congress on South Khorasan, Discipline and Security (SKDS-2013)

خودیاری	۱۹۷۰ تا ۱۹۸۰	ریشه در نظام نابرابری سرمایه داری	رادیکال
مسکن عمومی	۱۹۵۰ تا ۱۹۸۰	رویکرد قانونی و بورکراتیک	نئولیبرالیسم
بهسازی	۱۹۹۰ تا ۱۹۸۰	فرهنگ فقر	اسکار لوئیس
توانمندسازی	۱۹۹۰ تا کنون	تغییر در نگرش نهادهای بین المللی	چارلز ابرامز
-----	-----	آلونک و نابرابری	استاکس

اما دیدگاه برخی از اندیشمندان داخلی و خارجی بهتر می توان پدیده مورد بحث این بررسی را تبیین نماید. به عنوان مثال، پارک (۱۹۶۷) مهاجرت و حاشیه نشینی را از دیدگاه بی سازمانی اجتماعی که پی آمد استیلا صنعت ، سطوح بالای تحرک اجتماعی و تراکم جمعیت می باشد مورد توجه قرار داده و بر این باور است که چنین تغییراتی در درون حوزه های کلان شهرها ارزشها و سنتهای بزهکارانه و جناحی را توسعه می دهند. محیطهای نامأنوس شهری برای خانواده های مهاجرینی که از فرهنگ خود جدا شده و انتخاب حاشیه کلان شهرها را به عنوان محل سکونت و قرار گرفتن در شرایط خاص زندگی شهری که در کشورهای جهان سوم با بی سازمانی اجتماعی مواجه است به همراه فقر اقتصادی خانواده ها جوانان را در برابر انحرافات اجتماعی آسیب پذیر می سازد.

ترکیب جمعیت مناطق حاشیه نشین بیشتر شامل اجتماعات خرده فرهنگهای متفاوت است به اعتقاد کوهن (۱۹۵۵) برخورد هنجارها در خرده فرهنگهای متفاوت شرایط را برای رفتار بزهکارانه آماده می سازد و معتقد است خرده فرهنگهای ساکنین مناطق حاشیه نشین که از پایگاه اقتصادی اجتماعی پایینی برخوردار می باشند با فرهنگ عمومی کلان شهرها در تضاد قرار می گیرد این خرده فرهنگها مجموعه جدیدی از هنجارها را آماد می کند که می تواند پسرهای مناطق حاشیه نشین را که از طبقات پایین جامعه هستند تحریک نماید. همچنین کوهن بر این باور است که این جوانان مانند جوانان طبقه متوسط شهری تربیت نمی شوند بنابر این آمادگی لازم برای حل مشکلات بر اساس هنجارهای مسلط جامعه را ندارند و از روشهای غیر قانونی استفاده می کنند و مرتکب رفتار بزهکارانه می شوند .

سابقه و پیشینه:

معضل حاشیه نشینی به هر دلیلی بوجود آمده باشد، مهاجرت های روستایی و ناتوانی مدیریت شهری در ساماندهی فضایی این مهاجرت ها، ابعاد مسئله حاشیه نشینی را صد چندان نموده است. به همین دلیل تحقیقات و مطالعات بسیاری در رابطه با این معضل اجتماعی، اقتصادی و ... به انجام رسیده است(صابری فر، ۱۳۸۸). به عنوان نمونه می توان به مطالعات دکتر احمد فولادیان اشاره کرد که در مقاله ای به مطالعه مقایسه ای ساختار اقتصادی اجتماعی مناطق حاشیه نشین و مرکز شهر مشهد پرداخته و گرایش جوانان را به انحرافات اجتماعی در سال ۱۳۸۴ مورد بررسی قرار داده و به این نتیجه رسیده که تئوریهای ساختار اجتماعی نشان می دهد که نیروهای اقتصادی و اجتماعی مناطق مرکزی در جهت تخریب مناطق حاشیه ای عمل می

همایش ملی خراسان جنوبی، نظم و امنیت

اردیبهشت ۱۳۹۲ - دانشگاه بیرجند

National Congress on South Khorasan, Discipline and Security (SKDS-2013)

کند و بسیاری از ساکنان آن ها را در درون الگوهای رفتار جرم آمیز قرار می دهند. این تئوریها وجود گروه های نوجوان نظارت نشده میزان جرم بالا و بی نظمی اجتماعی در این مناطق را به عنوان مسائل اجتماعی عمده در نظر می گیرند.

در مطالعه دیگری که توسط آقای نادر حاتمی در خصوص حاشیه نشینی و معضل بزهکاری با رویکرد ساختار طبقاتی ساکنین حاشیه ها انجام شده به این نتیجه رسیده که بیکاری، ولگردی که ناشی از فقر خانواده ها است فرصت تحصیل و مطالعه و کار و رشد استعدادها را از خانواده های بی بضاعت و فقیر می گیرد و موجب اختلاف در سطح درآمد و فرهنگ می شود و از عوامل مؤثر در پریشانی خانواده ها و انحراف و بزهکاری فرزندان می باشد.

در مطالعه دیگری که توسط ابراهیم زاده، بریمانی و نصیری در مقاله حاشیه نشینی؛ ناهنجاری های شهری و راهکارهای تعدیل آن (مورد شناسی؛ کریم آباد زاهدان) انجام شده به این نتیجه رسیدند که ۳۵ درصد مهاجرین افغانی و ۶۵ درصد مهاجران روستایی هستند که به دلیل پایین بودن سطح سواد و مهارت در بخش غیر رسمی اقتصاد به شغل های کاذب و انگلی رو آورده از طرف دیگر فقر فرهنگی ناهنجاریهای اجتماعی سریعاً در این منطقه رشد نموده و میزان بزهکاری نسبت به سایر بخشها بالاست.

در مطالعه دیگر که توسط حبیب احمدی و محمد تقی ایمان راجع به فرهنگ فقر، حاشیه نشینی و گرایش به رفتار بزهکارانه در میان جوانان حاشیه نشین ده پیاله شیراز در سال ۱۳۸۳ انجام شده در این تحقیق مؤلفه های فرهنگ فقر و گرایش جوانان به رفتار بزهکارانه به شیوه خود اظهاری گرد آوری شده و با آزمون نمودن رابطه فرهنگ فقر با بزهکاری به این نتیجه رسیدند که رابطه معناداری حدود ۹۹ درصد بین حاشیه نشینی و مؤلفه های فرهنگ فقر نظیر عدم تمایل به پس انداز، احساس سرشکستگی و میل به انزوا و کمبود حمایت خانواده را با گرایش به رفتار بزهکارانه و تعامل بین حاشیه نشینی و مؤلفه های بین فرهنگ فقر در رابطه با رفتار بزهکارانه جوانان می باشد.

با وجود مطالعات متعدد مربوط به مبحث حاشیه نشینی، در ارتباط با منطقه مورد بررسی در این پژوهش تحقیقات جامع و کاملی به انجام نرسیده است. البته در مورد مبحث حاشیه نشینی در شهر بیرجند مطالعات زیادی به انجام رسیده است. اولین بررسی ها (۱۳۸۷) در این ارتباط توسط صابری فر و البته در وسعتی بسیار محدود (کوی کارگران) به انجام رسید و نتایج آن در مقاله ای با عنوان بررسی تحلیلی روند حاشیه نشینی در شهر بیرجند (کوی کارگران) در فصلنامه تحقیقات جغرافیایی (۱۳۸۸)، به چاپ رسید. در همان سال آغاز این تحقیقات، برخی از گروه هایی که در دانشگاه های مختلف نسبت به مبحث حاشیه نشینی فعالیت می کردند که برای بهره مندی از نتایج تحقیقات صابری فر اظهار علاقه نمودند که تنها یک مورد از آنها (مهدی عربی، ۱۳۸۷) به نتایج مناسبی منتهی شد. بعد از آن نیز افراد دیگری (تیموری و دیگران، ۱۳۹۰) نسبت به مطالعه و بررسی بخشی از موضوعات مرتبط با این حوزه اقدام نمودند. البته این مطالعات عمدتاً با تحقیقات آقای دکتر صابری فر همچنان ادامه دارد که از آن میان می توان به رهگیری پدیده حاشیه نشینی در شهر بیرجند (صابری فر، ۱۳۹۰)؛ بررسی و شناخت عوامل اثر گذار در تامین امنیت مناطق حاشیه نشین (صابری فر، شهریور ۱۳۹۱)؛ مطالعه پدیده حاشیه نشینی در شهر بیرجند (صابری فر، ۱۳۹۱) و ... اشاره نمود.

روش تحقیق

این بررسی به روش توصیفی - تحلیلی و با استفاده از داده های سرشماری های به انجام رسیده و مطالعات موردی و میدانی به انجام رسیده است. به این منظور تحولات اقتصادی و اجتماعی شش روستای پیرامون شهر

همایش ملی خراسان جنوبی، نظم و امنیت

اردیبهشت ۱۳۹۲ - دانشگاه بیرجند

National Congress on South Khorasan, Discipline and Security (SKDS-2013)

بیرجند ارزیابی شده و شدت رشد جمعیت در این روستاها با سایر روستاهای موجود در همین شهرستان مورد مقایسه قرار گرفته است. این تحولات با آسیب های اجتماعی حادث شده در این روستاها مورد ارزیابی قرار گرفته و تاثیر عوامل مختلف بر این روند پیگیری شده تا مشخص گردد چه عوامل و یا مولفه هایی در افزایش و یا کاهش آسیب های اجتماعی در این مناطق موثر واقع شده اند. به این منظور از روش تحقیقات کیفی و کمی بهره برداری شده است.

برای مطالعات کیفی ضمن مشاهدات، مصاحبه ها و نشست های دوره ای از نقطه نظرات گروه های مطالعاتی در این ارتباط بهره گیری شده است. در بخش بررسی های کمی از پرسشنامه استفاده شد. برای آن که روایی و پایایی این پرسشنامه ها به تایید برسد، پیش آزمونی شامل ۱۰ درصد از نمونه های انتخاب به عمل آمد تا روایی و پایایی ابزار سنجش اطلاعات به دست آید. پس از تایید روایی و پایایی ابزارهای سنجش، پرسشنامه های مورد نظر با استفاده از پرسشگران آموزش دیده گردآوری شد.

اطلاعات گردآوری شده است از این طریق با استفاده از نرم افزارهای متداول در امر تحقیقات اجتماعی و اقتصادی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. به منظور دستیابی به اطلاعات دقیق و مناسب، در این بررسی ضمن بهره گیری از مدل های آمار توصیفی برخی از مهمترین مدل های آمار استنباطی به خصوص خی دو و تحلیل واریانس نیز به کار گرفته شد تا نتایج به دست آمده از اعتماد و اطمینان بالاتری برخوردار باشد.

منطقه مورد مطالعه

استان خراسان جنوبی یکی از استان هایی است که در حاشیه کویر واقع شده است و نسبت به سایر استان های کشور شرایط حاد تری دارد و با شرایط آب و هوایی گرم و خشک روبرو می باشد. پدیده خشکسالی در استان که از سال ۱۳۸۷ آغاز شده مزید بر علت شده است. و سال به سال نمود آن بیشتر می شود تداوم این بحران طی این ۱۲ الی ۱۳ اخیر، علاوه بر خشکاندن قنات، چشمه سارها و سایر منابع آبی، زمینه فعالیت های اصلی اهالی ساکن روستاهای منطقه، در بخش کشاورزی و دامپروری را به کلی از بین برده است. و به عنوان مهمترین عامل مهاجرت روستائیان به شهر و مناطق حاشیه ای به حساب می آید. عامل دیگری که باعث شده مهاجرت و در نتیجه حاشیه نشینی در روستاهای حاشیه شهرستان بیرجند تشدید شود مرکزیت استان بودن شهرستان بیرجند است. آنجا که بیشترین مهاجرت ها و در نتیجه بالاترین سطح حاشیه نشینی در شهر بیرجند اتفاق افتاده است، وضعیت حاشیه نشینی در این شهر مورد بحث و بررسی تفصیلی تر قرار گرفته است.

حاشیه نشینی و آسیب های اجتماعی

آمارها نشان می دهد بخش عمده ای از جرایم و آسیب های اجتماعی شهرها با محلات حاشیه نشین در ارتباط است. حال این سؤال پیش می آید چه عواملی باعث تشدید آسیب های اجتماعی در محلات حاشیه نشین می شود؟ آیا فرم های فضایی و محیط کالبدی محله زمینه را برای وقوع انواع جرائم فراهم می آورد یا فرایندهای اجتماعی حاشیه نشینان یا ترکیبی از هر دو عامل برای پاسخ به این سؤال باید همه عوامل را با هم نگرست زیرا تنها یک عامل منجر به ناهنجاریها اجتماعی نمی شود. به نظر می رسد که شهرها عامل مهمی در ارتکاب جرائم به شمار می رود و وقوع جرائم را فراهم می کند. بطوریکه تحقیقات نشان می دهد در شهرها جاذبه های اغوا کننده برای مجرمان زیاد و امکان مخفی شدن آنها از نظارت های اجتماعی و تعقیب قانون بیشتر می شود. از طرف دیگر بزهکاری در شهرها معلول سه عامل می باشد

- ۱- تراکم جمعیت
  - ۲- بی نام و نشانی مردم شهر نشین
  - ۳- محیط کالبدی نامناسب تفکیک محلات بر حسب طبقه مردم (حاتمی، ۱۳۸۷: ۱۴)
- سه عامل یاد شده در روستاهای حاشیه شهرستان بیرجند نمود عینی دارد. زیرا تراکم خانوار در این محلات بالاست حتی تراکم خانوار در واحد مسکونی زیاد است. از طرف دیگر برخی از حاشیه نشینان که از سایر روستاهای استان به روستاهای حاشیه شهرستان بیرجند مهاجرت نموده اند بدلیل از دست دادن شغل کشاورزی و دامپروری به شغل‌های کاذب روی آورده اند که کفاف زندگی آنها را نمی کند در نتیجه برای کسب درآمد بخشی از واحد مسکونی خود را به مهاجران جدید برای کسب درآمد اجاره می دهند که همه این عوامل در بالا رفتن تراکم جمعیت مؤثر می باشد. از طرف دیگر طبقه کارگر و مهاجران تازه واردی که به این روستاهای حاشیه شهرستان بیرجند می آیند ضمن اینکه هیچ گونه درآمد ثابتی ندارند و پیوند های فرهنگ سنتی و میزان پایداری آنها در هم شکسته شده است. فقدان حس همسایگی و عدم نظارت های اجتماعی در محلات مهاجر پذیر و حاشیه نشین زمینه را برای گمنامی بیشتر افراد و انحرافات اجتماعی فراهم می کند. بنابر این همزیستی بیمار گونه حاشیه نشینان و تشکیل خرده فرهنگ ناهنجار که مرتباً باز تولید می شود از عوامل زمینه ساز گرایش افراد به سوی ناهنجاریهای اجتماعی است.
- در بیشتر روستاهای حاشیه شهرستان بیرجند وقتی افراد زمینی را به صورت قولنامه ای می خردند به دلیل عدم توانایی مالی قادر به ساخت و ساز آن نمی باشند سریع درو آن را حصار و دری را بر آن نصب می نمایند یا بسیاری از خانه های دیگر که همچنان نیمه ساز رها شده است بیشتر این موارد به عنوان پناهگاه برای معتادان و یا سایر بزهکاری های اجتماعی مأمّن مناسبی می باشد.
- محیط کالبدی نامناسب محله می تواند در وقوع ناهنجاریهای اجتماعی مؤثر باشد مانند وجود فضاهای خالی برای انجام اعمال مجرمانه مهیا و زمینه را برای ناهنجاریهای اجتماعی فراهم می آورد.
- تفکیک محلات حاشیه نشین و عدم ارائه زیر ساختها از قبیل آب و برق و تلفن و ... باعث نارضایتی اقشار به حاشیه رانده شده جامعه می شود و به صورت قانون شکنی چنین افرادی نمود پیدا می کند. این افراد که اکثراً از طبقه کارگر و مهاجران می باشند، شغل و درآمد ثابتی ندارند و پیوند های فرهنگ سنتی و میزان پایداری آنها در هم شکسته شده است. به نظر اکثر پژوهشگران این قبیل افراد جزء آماده ترین و تند رو ترین نیرو های انقلابی به شمار می روند که حاضر به انجام هر نوع تحولی به نفع خود هستند.
- با رونق ناهنجاریهای اجتماعی در محلات حاشیه نشین برخی ضد ارزشها بویژه در زمینه تأمین معاش به ارزش تبدیل می شود و بدلیل فقر حاکم بر محلات حاشیه نشین و فقدان نظارت‌های اجتماعی کم کم ناهنجاری های اجتماعی دامنه وسیع تری پیدا می کنند و باعث بد نامی این محلات در اذهان عمومی می گردد.
- مجموعاً محیط کالبدی محلات حاشیه نشین نقش کمتری در تشدید آسیبهای اجتماعی بازی می کند، اقدامات اجتماعی نادرست حاشیه نشینان است که باعث بدنامی محله شده است.
- در مجموع علت های اساسی در ارتکاب به جرم را باید در عوامل اجتماعی اقتصادی بویژه فقر اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی حاشیه نشینان جستجو کرد و تا معضل فقر و بیکاری و بی عدالتی علیه این اقشار حل نشود باید منتظر عواقب نامطلوب آن باشیم. در این صورت حاشیه نشینان و اشتغال در بخش غیر رسمی را نوعی اعتراض بر علیه نظام نابرابر می دانند. بدلیل جابجایی و تحرک زیاد مهاجران تنوع

همایش ملی خراسان جنوبی، نظم و امنیت

اردیبهشت ۱۳۹۲ - دانشگاه بیرجند

National Congress on South Khorasan, Discipline and Security (SKDS-2013)

فرهنگی و فقدان نظارت‌های اجتماعی محلات حاشیه نشین در معرض آسیب‌های اجتماعی بیشتری قرار دارند .

از نظر جامعه شناسان نظیر درکیم ، کج رفتاری در جامعه مدرن را در ارتباط مستقیم با تقسیم کار قرار دارد . اگر در جامعه ای تقسیم کار عادلانه باشد یعنی همه افراد در شرایط مساوی بتوانند استعداد های خود را پرورش دهند و شغلی متناسب با آن بدست آورند، حجم کج رفتاری کاهش می یابد .

ساکنان مناطق حاشیه شهرها بدلیل نداشتن فرصت‌های برابر در داشتن شغل ، مسکن مناسب و سایر حقوق شهر وندی دست به یک نوع انقلاب منفی بر علیه وضع موجود می زنند زیرا شرایط اجتماعی و مقررات جامعه باعث به حاشیه رانده شدن آنها شده است و سعی می کنند با واکنش منفی نسبت به قوانین جامعه دست به هنجار شکنی بزنند و ضمن اظهار وجود متن شهر را تهدید کنند که اگر به فکر آنها نباشند آسایشی برای آنها باقی نخواهند گذاشت.

ویلیام باگز اقتصاد دان اجتماعی در نظریه خود بر این باور است که بیشتر کجرویهها بین مردم فقیر و غیر ماهر اتفاق می افتد . همچنین در علل فقر حاشیه نشینان باید به سیاست‌های ناکارآمد و ناعادلانه کشور و نداشتن برنامه رسمی در زمینه تولید ثروت و فقر زدایی اشاره کرد .

از دلایل دیگر بالا بودن بزهکاری در محلات حاشیه نشین بخاطر تجمع اقشار کم درآمد در کنار هم است که هر کدام از نظر خود دلیلی بر قانون شکنی و ارتکاب به جرم دارند . تا زمانی فقر و بی عدالتی و نبود برنامه های مشخص برای اسکان و اشتغال اقشار کم درآمد وجود نداشته باشد حاشیه نشینی با تمام عواقبش وجود خواهد داشت .

تجزیه و تحلیل

مطالعات اخیر در ارتباط با روند توسعه حاشیه نشینی در شهر بیرجند نشان می دهد که این پدیده رو به گسترش از حریم شهر اصلی خود را به نواحی روستایی هم رسانده و ابعاد مخرب تری پیدا نموده است(صابری فر، ۱۳۹۱). در نتیجه بر خلاف گذشته باید حاشیه نشینی را نه پدیده ای اختصاصاً شهری بلکه معضلی همه جا گستر در نظر گرفت. این در حالی است که خود حاشیه نشینی بدون توجه به مکان و موقعیت جغرافیایی ابعاد و زوایای متعدد دارد.

بررسی رشد جمعیت و تحلیل آن در استان خراسان جنوبی بالاخص شهرستان بیرجند با وجود ۶ روستا در حاشیه شهرستان بیان کننده پدیده رو به رشد حاشیه نشینی می باشند .

همایش ملی خراسان جنوبی، نظم و امنیت

از دی ماه ۱۳۹۲ - دانشگاه بیرجند

National Congress on South Khorasan, Discipline and Security (SKDS-2013)

جدول شماره ۲، آمار جمعیتی روستاهای حاشیه نشین از سال ۱۳۶۵ تا سال ۱۳۸۸ (مطالعات میدانی)

روستا	جمعیت سال ۱۳۶۵	سرشماری سال ۱۳۷۵	سرشماری سال ۱۳۸۵	جمعیت در سال ۱۳۸۸	درصد رشد سال ۱۳۶۵ تا ۱۳۸۸
امیرآباد پایین	۱۰۰۰	۱۲۸۰	۳۳۲۹	۴۵۶۳	۴۵۶/۳
حاجی آباد پایین	۸۱۵	۱۰۰۷	۱۸۲۱	۲۷۵۰	۲۷۳/۳
دهلکوه	۰	۱	۶۹۶	۴۶۲۵	۴۶۲۵
چهکند	۳۰۰	۱۸۵	۸۹۸	۱۸۳۷	۶۱۲
علی آباد لوله	۹۰	۷۱	۳۸۹	۴۸۳	۵۳۶
دستگرد	۱۸۹	۱۴۸	۳۳۶	۵۱۲	۲۷۰
جمع	۲۳۹۴	۲۶۹۲	۷۴۶۹	۱۴۸۱۱	۶۱۸

همانطور که در جدول ۱ مشخص است در بین سالهای ۱۳۶۵ تا ۱۳۷۵، بجز امیرآباد و حاجی آباد که رشد بالای ۲۰ درصد داشته اند مابقی روستاهای یادشده مهاجرفرست بوده اند، اما بین سالهای ۷۵ تا ۸۸ افزایش روزافزون جمعیت را به دلیل مهاجرت مردم از سایر روستاهای استان به مکانها شاهد هستیم.

جدول شماره ۳، درصد رشد روستاهای حاشیه نشین از سال ۱۳۶۵ تا سال ۱۳۹۰ (مطالعات میدانی)

روستا	درصد رشد سال ۱۳۶۵ تا ۱۳۷۵	درصد رشد سال ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵	درصد رشد سال ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰
امیرآباد پایین	۱۲/۸	۲۶۰	۱۳۶
حاجی آباد پایین	۱۲/۳	۱۸۰	۱۵۱
دهلکوه	۱۰۰	۶۹۶	۶۶۴
چهکند	-۱۶/۲	۴۸۵	۲۰۴
علی آباد لوله	-۱۲/۶	۵۴۷	۱۲۴
دستگرد	-۱۲/۷	۲۲۷	۱۵۲

همایش ملی خراسان جنوبی، نظم و امنیت

اربدیشت ۱۳۹۲ - دانشگاه بیرجند

National Congress on South Khorasan, Discipline and Security (SKDS-2013)

جدول شماره ۴ آخرین آمار جمعیتی روستاهای حاشیه نشین بر اساس سرشماری ۱۳۹۰

روستا	تعداد خانوار بر حسب سرشماری سال ۱۳۹۰	جمعیت بر حسب سرشماری سال ۱۳۹۰
دهلکوه	۱۴۶۴	۵۱۷۰ نفر
دستگرد	۳۷۳	۱۳۲۸ نفر
حاجی آباد	۱۸۴۶	۶۵۰۰ نفر
امیرآباد	۱۶۳۱	۶۵۸۸ نفر
چهنکند	۷۳۷	۲۷۳۲ نفر
علی آباد	۱۹۰	۷۰۸ نفر

با توجه به آمار جمعیتی رو به رشد ذکر شده در جداول فوق و متعاقباً روند افزایش جمعیت، مهاجرت های وسیعی را در پی داشته است. این مهاجران که اکثراً روستائیان می باشند که به روستاهای حاشیه شهر مهاجرت نموده بدون اینکه سکونتگاه ساخته شده ی استاندارد ی داشته باشند اکثراً سکونتگاههایی را به صورت اجاره ای اختیار می نمایند. و یا هم اگر خود ایشان ساخت و ساز انجام داده اند به دلیل عدم توانایی مالی زمینها را با زیر بنای ۵۰ الی ۷۰ متر به صورت قولنامه ای خریداری نموده و ساخت ساز انجام داده اند که متناسب با تعداد جمعیت خانواده نمی باشد و ناچاراً از سکونتگاه موجود استفاده متراکم می نمایند به طوری که طی بررسی انجام شده مشخص شد متوسط اتاق در اختیار هر خانوار کمتر از ۳ واحد بوده است. وجود بعد خانوار نسبتاً بالا، نسبت به تعداد اتاق در اختیار خانوار بسیار اندک بود. به طوری که نسبت نفر/اتاق و خانوار/اتاق شرایط بحرانی را نشان می داد با توجه به اینکه سازمان ملل در تعریف حاشیه نشینی یکی از مؤلفه ها و عوامل حاشیه نشینی را وسعت منزل (تعداد اتاق به نفر) تعریف نموده و طی بررسی انجام شده در روستاهای مورد مطالعه این مورد را می توان به روشنی مشاهده کرد که این تراکم افراد در واحدهای سکونتی با توجه به جوان بودن جمعیت که بیش از ۵۴ درصد جمعیت در گروه سنی زیر ۲۵ سال قرار داشتند. زمینه ساز ناهنجاری های فرهنگی و اجتماعی و آسیبهای اجتماعی بوده است. نتیجه سکونت در این واحدهای مسکونی فاقد شرایط مناسب، افت تحصیلی فرزندان مشغول به تحصیل، مخاطرات بهداشتی، بروز اختلال و درگیری، ایجاد ناراحتی های عصبی در بین افراد خانواده را در پی داشته است. بطوری که طی بررسی مشخص شد تعداد دانش آموزان، در سطوح مختلف و در پایه های تحصیلی گوناگون مرتباً در حال کاهش اند. به طوری که هر چه به سطوح بالاتر می رسیم از تعداد دانش آموزان بیشتر کاسته می شود. بررسی های میدانی نشان می دهد که این میزان برای مقطع ابتدایی حدود ۱۵ درصد، راهنمایی بیش از ۲۵ درصد و در دبیرستان حدود ۵۰ درصد می باشد. شرایطی که نشانگر ورود زود هنگام این افراد به بازار کار آن هم اکثراً اشتغالهای کاذب می باشد که خود از عوامل زمینه ساز آسیبهای اجتماعی به شمار میرود

در روستاهای حاشیه شهرستان بیرجند علاوه تراکم بالای خانوار در واحد مسکونی، برخی از حاشیه نشینان که از سایر روستاهای استان به روستاهای حاشیه شهرستان بیرجند مهاجرت نموده اند بدلیل از دست دادن شغل کشاورزی و دامپروری به شغلهای کاذب روی آورده اند که کفاف زندگی آنها را نمی کند در نتیجه برای

کسب درآمد بخشی از واحد مسکونی خود را به مهاجران جدید برای کسب درآمد اجاره می دهند که همه این عوامل در بالا رفتن تراکم جمعیت مؤثر می باشد. از طرف دیگر طبقه کارگر و مهاجران تازه واردی که به این روستاهای حاشیه شهرستان بیرجند می آیند ضمن اینکه هیچ گونه درآمد ثابتی ندارند و پیوند های فرهنگی سنتی و میزان پایداری آنها در هم شکسته شده است. فقدان حس همسایگی و عدم نظارت های اجتماعی در محلات مهاجر پذیر و حاشیه نشین زمینه را برای گمنامی بیشتر افراد و انحرافات اجتماعی فراهم می کند. بنابر این همزیستی بیمار گونه حاشیه نشینان و تشکیل خرده فرهنگ ناهنجار که مرتباً باز تولید می شود از عوامل زمینه ساز گرایش افراد به سوی ناهنجاریهای اجتماعی است.

همچنین بر طبق آخرین آمار جمعیتی قید شده در جدول شماره ۴، با عنایت به افزایش روز افزون جمعیت به همراه توسعه فزاینده روستاهای حاشیه نشین، از مسائلی که روز به روز خود را بیشتر نمایان می کند. افزایش جرایم و ناهنجاریهای اجتماعی است. که عواملی مثل کمبود نیروی انتظامی و امنیتی، پنهانی نسبی مناطق حاشیه ای از نظر گاه قانون و مأموران، تنوع فرهنگی و قومی، پایین بودن نسبی سطح فرهنگ ساکنین، آزادی نسبی از قید و بندهای روستاهای مبدأ (زادگاهشان) و کنترل اجتماعی ضعیف، عوامل محیطی، توسعه امکانات ارتباطی و سوء بهره برداری از فن آوریهای نوین و از همه مهمتر بیکاری و پایین بودن سطح درآمد بر اساس بررسیهای انجام شده در رشد جرائم و ناهنجاریها مؤثر بوده است و طبق بررسیهای انجام شده بیشترین جرائم به ترتیب مربوط به

- ۱- اعتیاد، خرید و فروش و نگهداری مواد مخدر
- ۲- مفساد اخلاقی
- ۳- سرقت
- ۴- بیکاری
- ۵- تصرف غیر قانونی
- ۶- تجمعات غیر قانونی و نزاعهای دسته جمعی
- ۷- تهدید محیط زیست و بهداشت عمومی بوده است. بنابر این پیش بینی ما اینست که روستاهای حاشیه شهر وضعیت مناطقی همچون مناطق حاشیه شهر پیدا می کنند و همان عوارض و پیامدها را برای شهر باعث خواهند شد و نیاز است که چاره اندیشی برای وضعیت سکونت و اشتغال افراد صورت گیرد.

نتیجه گیری و پیشنهادات:

بررسی های انجام شده نشان می دهد که ساختار اقتصادی و اجتماعی روستاهای پیرامون شهر بیرجند دگرگونی های متعددی را شاهده بوده است. یکی از مشخص ترین نموده های آن افزایش تعداد افرادی است که دارای سوابق کیفری هستند. این افراد اغلب از سایر نقاط به این مناطق جا به جا شده اند و به نوعی از این مناطق به عنوان مخفی گاه بهره می جویند. چرا که به طور معمول در این مناطق چترهای حفاظتی و امنیتی کمتر مشاهده می شود و این گروه احساس امنیت بیشتری به دست می آورند.

همزمان با ورود افراد سابقه دار به روستاهای حاشیه شهر، مشکلات مربوط به محدود سازی اسکان غیر رسمی در مناطق همجوار با شهر و به خصوص مناطق حاشیه نشین مرسوم در شهر بیرجند، گروهی از افرادی که به هر دلیل نمی توانند و یا نمی خواهند در این مناطق اسکان داشته باشند، راهی روستاهایی می شوند که کمتر مورد توجه مدیران و مسئولین شهر می باشد. به این طریق دگرگونی های اجتماعی و فرهنگی در این مناطق شدت پیدا می کند.

همایش ملی خراسان جنوبی، نظم و امنیت

اردیبهشت ۱۳۹۲ - دانشگاه بیرجند

National Congress on South Khorasan, Discipline and Security (SKDS-2013)

دگرگونی اجتماعی، فرهنگی و امنیتی روستاهای مورد مطالعه، به همراه تنگناهای زیست محیطی ناشی از افزایش غیر قابل کنترل جمعیت چالش های جدیدی را فراروی روستائیان اصلی مطرح می کند و این افراد نیز به نوعی سر به طغیان می زنند. این در حالی است که مدیران و مسئولین کشور این مناطق را روستا قلمداد کرده و قصد دارند با روش های متداول در امر مدیریت روستایی آنها را کنترل و مدیریت نمایند، حال آن که این مناطق تمامی ویژگی های زندگی روستایی در این مناطق رنگ باخته و چهره ای دوگانه و هیبرید پیدا نموده است.

مجموعه عوامل فوق باعث شده است که این مناطق ماهیت و خاصیت اصلی خود را از دست داده و نقش های جدید، کارکردهای مشخص و غیر عادی را به این مناطق بدهد. در واقع، شرایط به وجود آمده زمینه هایی را به وجود آورده است که این مناطق عرصه تضادها و چالش های شهری-روستایی را به بهترین شکل نشان داده و همین شرایط تهدیدی برای مناطق شهری و روستایی خواهد بود که اگر به درستی مدیریت و کنترل نشود، حوادث و پیامدهایی را به وجود خواهد آورد که در آینده نزدیک مهار آن غیر ممکن خواهد شد. البته برای آن که ابعاد و زوایای دقیق تر آن مشخص گردد، مطالعات این بیشتری در این زمینه ضرورت دارد.

منابع و مأخذ:

- حاتمی، نادر، حاشیه نشینی و معضل بزهکاری، ماهنامه اصلاح و تربیت، شماره ۷۳، سال هفتم ۱۳۸۷.
- احمدیان، محمد علی، حاشیه نشینی، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه مشهد، شماره سوم، سال بیست و پنج، ۱۳۷۱.
- صابری فر، رستم، مقاله حاشیه نشینی و اسکان غیر رسمی در شهر بیرجند، ۱۳۸۷.
- صابری فر، رستم (۱۳۹۰)، رهگیری پدیده حاشیه نشینی در شهر بیرجند، همایش جغرافیا و برنامه ریزی محیطی، دانشگاه پیام نور، سقز.
- صابری فر، رستم (۱۳۹۱)، مطالعه پدیده حاشیه نشینی در شهر بیرجند، طرح پژوهشی دانشگاه پیام نور خراسان جنوبی، فردوس.
- صابری فر، رستم (۱۳۹۱)، بررسی و شناخت عوامل اثر گذار در تامین امنیت مناطق حاشیه نشین، فصلنامه دانش انتظامی خراسان جنوبی، سال دوم شماره ۱، شهریور ۱۳۹۱.
- حسینیون، ابوالقاسم، بررسی آبادیهای تخلیه شده استان خراسان بعد از سال ۱۳۵۵، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، سال اول، شماره سوم، ۱۳۶۵.
- جوهری پور، مهرداد، ساخت یابی اقتصادی - اجتماعی اسکان غیر رسمی (مجموعه مقالات حاشیه نشینی و اسکان غیر رسمی)، انتشارات دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، تهران ۱۳۸۲.
- ربانی رسول، کلانتری احمد، یآوری، نفیسه (۱۳۸۳) پدیده حاشیه نشینی و پیامدهای اجتماعی فرهنگی آن در ارزنان و دارک اصفهان، نشریه پژوهشی دانشگاه اصفهان جلد ۱۷ شماره ۲.
- Park, Robert, E. (1967). The City. Suggestion For the investigation of human behavior in urban environment, pp1-46 in Robert E. Park Ernest W. Burgess, and Rod Erick D. Mackenzie (eds). Chicago: Chicago University Press.